

За един успешен проект и за още необходими действия в полза на жертвите на престъпления

доц. д-р Добринка Чанкова
*ЮЗУ „Неофит Рилски” – Благоевград,
катедра „Публичноправни науки
и публичен мениджмънт”
e-mail: chankova@law.swu.bg*

Резюме: В последно време виктимологичните изследвания в условията на засилваща се виктимизация на обществото в глобален аспект придобиват все по-голяма актуалност. Разширява се самото понятие виктимизация и в него влизат не само жертвите на престъпления, макар и те да остават основна част, но и жертвите на природни бедствия, на производствени аварии, дори на климатичните промени.

В България тази част от знанието не е достатъчно развита и нито законодателят, нито практиката, нито дори учебните институции ѝ отдават дължимото внимание.

В резултат на осъществен научен проект е разработена и предложена учебна програма по Виктимология, която би могла да бъде част от учебния план на университетите. Идеята е да започне университетско обучение в по-широк мащаб с цел да се повиши чувствителността спрямо жертвите на престъпления и възможността да им се помага. Направени са и някои законодателни предложения.

Ключови думи: Виктимология, защита на жертвите, образование, компенсация на жертвите на престъпления.

JEL: I23, I28, K14.

Виктимологията е сравнително нова, модерна наука и учебна дисциплина, въведена в широк кръг университети в Америка, Европа, Азия и др. Тя предлага знания за жертвата на престъплението, виктимизацията като процес, правната защита на жертвите на престъпления, психологическата и друга закрила, финансовата компенсация на жертвите на престъпления, антивиктимогенните политики и практики, международното сътрудничество за защита на жертвите на престъпления, които са важни за съвременния човек и особено за бъдещите юристи.

В България тази част от знанието не е достатъчно развита и нито законодателят, нито практиката, нито дори учебните институции ѝ отдават дължимото внимание.

Актуалната ситуация на научните изследвания по виктимология в Югозападния университет (ЮЗУ) „Неофит Рилски” – Благоевград, а и в останалите университети в страната не е на висота. Добро изключение в това отношение е Варненският свободен

университет „Черноризец Храбър“, но това не променя ситуацията като цяло. Касае се за системно пренебрегвана област, като вниманието продължава да се съсредоточава върху извършителите на престъпления и други неправомерни деяния, но не и върху жертвите. В сравнителен план последното десетилетие бе обявено като „ера на правата на жертвите“ и бяха приети редица документи от ООН, Съвета на Европа, Европейския съюз, националните законодателства и други. Време е за радикални промени и в България, защото вече е настъпил „празът на виктимизация“. Независимо че са приети Закон за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления и някои други актове, то те са непопулярни и не действат достатъчно обхватно. Нужно е да се разшири информираността относно правата на жертвите и да се ангажират мотивирани хора за тяхната подкрепа и защита, включително и от студентския състав и неправителствения сектор.

Воден от тези съображения, колектив от Правно-историческия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“, с участието на докторант и в изпълнение на чл. 4 от Наредба № 9/2003 г. за условията и реда за изразходване на средствата, отпуснати целево от държавния бюджет за присъщата на висшите училища научна или художествено-творческа дейност, разработи проект на тема: *„Подготовка и участие в XXVI следдипломен курс „Виктимология, подпомагане на жертвите и наказателно правосъдие“ – междууниверситетски център – Дубровник, Хърватия, 10-22 май 2010 и разработване на учебна програма по Виктимология“*.

Първоначалната идея бе активно участие в този утвърден международен курс и след проучване на специализираната документация

и литература – изготвяне на актуална учебна програма по виктимология, адаптирана към българската реалност, на базата на съществуващия опит и отчитайки местните специфики. При евентуално одобрение на програмата и последващо разработване на курс лекции би могло да започне обучение в различни факултети и университети с цел създаване на среда и климат, по-благоприятни за жертвите, и подготовка на специалисти, готови да работят в тяхна защита. Следваща стъпка би било формирането на Българска секция по виктимология към Световното общество по виктимология¹. Потенциални преки потребители на проекта бе предвидено да са студенти, докторанти и специалисти от ЮЗУ, но непреки потребители са представители на специализирания неправителствен сектор, държавните институции, други университети.

Поради редукция на средствата само ръководителят на проекта участва в курса, който премина на изключително високо научно ниво и с приложение на най-съвременни образователни технологии. В него участваха по около 30 специализанти (в повечето случаи докторанти, практикуващи юристи, психолози и др.) и преподаватели от САЩ, Канада, Япония, Южна Африка, Италия, Германия, Холандия, Хърватска и др. страни.

Виктимологичният курс е един от най-старите курсове в Междууниверситетския център в Дубровник и има значителен принос за развитието на виктимологията в глобален план. Самият център е създаден през 1971 г. като място за обмен на върхови постижения в различни области на науката. Ежегодно в него се провеждат по над 100 събития – семинари, конференции, курсове. В Междууниверситетския център членуват над 250 университета от цял свят. От Бъл-

¹ www.worldsocietyofvictimology.org

гария в него участва единствено Софийският университет „Св. Климент Охридски“. Ето защо бе проявен особен интерес към други български университети като потенциални нови активни партньори. Това би осигурило възможност наши студенти, докторанти и преподаватели да участват в многобройните събития, организирани от центъра, да предлагат нови курсове и други форуми, да участват в ръководните органи. Ето защо считам, че е уместно да се обсъди възможността за по-широко членство в Междууниверситетския център – Дубровник.

Участието на българската страна се състоеше в изнасяне на лекция на тема „Развитие на възстановителното правосъдие в Източна Европа“, консултиране на специалистите в курса и оценка на разработките им. Форумът бе отлично място за обмен на идеи и знания.

В рамките на проекта бе **проучен сравнително голям обем виктимологична литература** – класическа и съвременна. В резюме би могло да се изтъкне, че проблемът за жертвата на престъплението възниква едновременно с проблема за престъпника като отражение на социалните възгледи за държавата и нейното устройство, за обществения ред и нормите на поведение на хората в обществото. Вниманието на човека в древността е насочено към престъплението и неговия извършител, както и към жертвата от противоправното поведение. Престъплението винаги е неправда, която засяга отделен човек, група от хора или обществото като цяло, чиито норми – правни, морални и религиозни, са нарушени. Затова и проблемът е правен, нравствен и религиозен.

В съвременен план жертвата на престъплението става научен проблем през 40-те години на XX век, когато Ханс фон Хентинг публикува статията си „Бележки по инте-

ракцията на гееца и жертвата“, а по-късно и книгата „Престъпникът и неговата жертва“. Авторът търси границите, в които си взаимодействат престъпникът и неговата жертва, тръгвайки от положението, че престъплението е преди всичко неправда, причинена от друго лице.

Редица други автори, като Б. Менделсон, З. Шепарович, С. Шафер, Р. Майнерс, а по-късно и Е. Фатах, Д. Дюсич, Г. Кирхоф, Х. Моросава и мн. др. развиват виктимологичното знание и то придобива международни измерения. Постепенно то се отделя от криминологията и се поставя началото на самостоятелни виктимологични изследвания.

Съвременната държава прекалено дълго е поставяла в центъра на своите стратегии престъпника и неоправдано е игнорирала жертвата на престъплението. Защитата на правата на престъпника е достатъчно пълно разработена за сметка на защита правата на жертвата. От политика, насочена към престъплението и престъпника, Виктимологията апелира към преминаване към политика в защита на жертвата.

Съгласно приетата работна програма в рамките на проекта бе проведено **социологическо проучване** сред студентите и докторантите на Правно-историческия факултет за проверка на виктимологичните знания и преценка на необходимостта от въвеждане на нова учебна дисциплина Виктимология. Разработена бе писмена анкета, която бе попълнена от 50 респонденти. Резултатите биха могли да се обобщят и анализират накратко така:

На въпроса „Знаете ли какво е „виктимология“?“ 80 % отговарят положително, но дават кратки и невинаги точни отговори, повечето на семантично ниво. 20 % отговарят отрицателно.

Запитани „Считате ли, че проблемът за виктимизацията на обществото е сериозен и заслужава внимание?“, отново 80 % отговарят положително, 6 % – отрицателно и 14 % нямат мнение.

По въпроса „Смятате ли, че е налице достатъчно информация за жертвите на престъпления?“ се констатира забележително мнозинство от 98 % „отговорили отрицателно, като само 2 % смятат, че информацията е налице.

Запитани „Считате ли, че жертвите на престъпления са в състояние да защитават правата си?“, само 2 % отговарят, че това е напълно възможно да бъде направено самостоятелно, 88 % смятат, че ще е нужна чужда помощ, 4 % считат, че при никакви обстоятелства жертвите не могат да го направят сами, 2 % – само при определени обстоятелства (ако могат да си го позволят финансово), а 4 % нямат мнение.

На въпроса „Познавате ли българското законодателство за защита на жертвите на престъпления?“ 60 % отговарят положително, но посочват много малко релевантни актове – НК, НПК, Закона за защита от домашно насилие, в редки случаи Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления; 40 % признават, че не познават българското законодателство.

Още по-тревожна е картината с отговорите на въпроса „Познавате ли международното законодателство за защита на жертвите на престъпления?“. Макар че 20 % отговарят положително, или не посочват, или посочват малко на брой и общо и неточно актове на ООН, Съвета на Европа и ЕС. Останалите 80 % открито заявяват, че не познават международното законодателство.

На въпроса „Считате ли, че в България съществува добра политика за защита на жертвите на престъпления?“ отговорилите положително са само 8 %, 56 % отговарят отрицателно, а останалите 36 % нямат мнение.

Сродни са отговорите на въпроса „Считате ли, че в България съществуват добри практики за защита на жертвите на престъпления?“. 12 % смятат, че това е така, 56 % намират, че добри практики липсват, а останалите 32 % нямат мнение. Запитани „Намирате ли за уместно в университета да бъде въведена учебната дисциплина Виктимология?“, категорично мнозинство от 94 % отговарят положително, като подробно се обосновават за ползите от тези знания, 4 % отговарят отрицателно и 2 % нямат мнение. Преобладават мненията, че дисциплината следва да бъде изучавана в четвърти или пети курс и следва да бъде избираема. Има мнения, че може да се изучава и в други курсове и да бъде факултативна, а двамата участници дори считат, че следва да е задължителна.

Знанията, които следва да обхваща евентуалната учебна дисциплина, на практика според респондентите са всички, посочени в анкетната карта:

- а) историческа еволюция на виктимологичното познание
- б) същност на виктимологията като наука за жертвите на престъпления
- в) понятие за жертва на престъпление
- г) виктимизацията като процес
- д) правна защита на жертвите на престъпления
- е) психологическа и друга закрила на жертвите на престъпления
- ж) финансова компенсация на жертвите на престъпления
- з) антивиктимогенни политики и практики

и) международно сътрудничество за защита на жертвите на престъпления

Изводите, които следват от направеното проучване, са:

- налице е недостатъчно познаване на проблематиката относно жертвата на престъплението и начините за нейната защита;
- има нужда от учебната дисциплина „Виктимология“;
- тя следва да бъде въведена възможно най-скоро.

В рамките на проекта бе предложено за начало тя да се въведе в Правно-историческия факултет на ЮЗУ, като допълнително се обсъди въвеждането ѝ и в други факултети. Счита се обаче, че и други университети биха могли да преценят необходимостта от включването на тази дисциплина в техните учебни планове.

Разработен е **примерен модел на учебна програма на дисциплината „Виктимология“**, която за начало може да бъде избирема и да се изучава в по-горните курсове на университета, след като студентите получат базисни знания по наказателно право, наказателен процес и др.

Разбира се, това е само модел на програма от 45 лекционни часа, която може да бъде допълвана, изменяна и т.н. Намирам за удачно да се предвиди и извънаудиторна заетост в рамките на 75 часа, включваща работа в библиотека, в интернет среда, посещения на специализирани центрове за работа с жертви на различни престъпления, срещи с представители на правителствени и неправителствени организации, ангажирана с тематиката и т.н.

Разумно е университетските библиотеки да се съобразят със специализирана викти-

мологична литература на български и на чужди езици, а така също и с периодика по темата.

Потенциалният **списък** би следвало да включва като минимум следните трудове и списания:

Панев, Б., „Глобални източници за криминализацията и виктимизацията на съвременното общество“, Юридически свят, кн. 2, 2004;

Станков, Б., Виктимология, Варна, 2001;

Станков, Б., Престъпността в България и нейните жертви, С., 1999;

Стойнов, А. Жертвата на престъплението, С., 1993;

Чинова, М., „Пострадалият по новия НПК“, Съвременно право, кн. 1, 2006; Чинова, М. и М. Иванова, „Пострадалите от престъпления и минималните стандарти на Европейската общност“, Юридически свят, кн. 2, 2004;

Crawford, A. and T. Burden, Integrating Victims in Restorative Youth Justice, The Policy Press, 2005;

Doak, J. and D. O'Mahony, „The Vengeful Victim? Assessing the Attitudes of Victims Participating in Restorative Youth Conferencing“, International Review of Victimology, 2006, 13(2);

Dussich, J., H. Morosawa and N. Tomita, How Can Justice for Victims in Japan Can be Improved?, TIVI, 2004;

Dussich, J. and K. Mundy, Raising the Global Standards for Victims: The Proposed Convention for Victims of Crime and Abuse of Power, TIVI, 2009;

№	Лекции – теми	Учебни часа
1.	Историческа еволюция на виктимологичното познание Възникване и развитие на виктимологичното познание. Проблемът за жертвата на престъплението в древността, Средновековието и съвременните общества.	4
2.	Същност на виктимологията като учение за жертвата Утвърждаване на виктимологията като учение за жертвата на престъплението. Обща виктимология.	3
3.	Институционализиране на виктимологията Принципи и форми. Ролята на ООН, Съвета на Европа и Европейския съюз.	3
4.	Виктимизацията като процес Международни изследвания на виктимизацията.	3
5.	Понятие за жертвата на престъплението Дефиниция. Особенности. Свойства и поведение на жертвата.	3
6.	Виктимологична типология Видове жертви. Специфики. Разграничения.	3
7.	Правна защита на жертвите на престъпления Възможности и значение на българското законодателство.	2
8.	Психологическа и друга закрила на жертвите на престъпления Възможности в българската правна и социална системи.	3
9.	Финансова компенсация на жертвите на престъпления Видове. Особенности.	3
10.	Международна защита на жертвите на престъпления Актове на ООН, Съвета на Европа и Европейския съюз.	4
11.	Ролята на неправителствените организации за защита на жертвите на престъпления Български и международни неправителствени организации.	3
12.	Антивиктимогенни политики и практики Видове. Особенности.	3
13.	Превенция и контрол на виктимизацията Принципи. Стратегии.	2
14.	Възстановяване на жертвата. Възстановително правосъдие. Медиация между жертвата и извършителя на престъплението.	4
15.	Тенденции и перспективи на виктимологията	2

- Fattah, E. and S. Parmentier, (eds.) *Victim Policies and Criminal Justice on the Road to Restorative Justice*, Leuven University Press, 2001;
- Hagemann, O., P. Shafer and S. Schmidt, (eds.) *Victimology, Victim Assistance and Criminal Justice*, IUC, 2009;
- Hoyle, C. and R. Young, *New Visions of Crime Victims*, Hart Publishing, 2002;
- Каптеин, Н. and Малш, М. (eds.) *Crime, Victims and Justice*, Ashgate, 2004;
- Kirchhoff, G., *What is Victimology?*, TIVI, 2005;
- Strang, H., *Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice*. Oxford: Clarendon Press, 2002;
- The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice (ed.) *Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work*, Leuven University Press, 2000;
- Umbreit, M., *The Handbook of Victim – Offender Mediation*, Jossey-Bass, 2001;
- Vetere, E. and D. Pedro, *Victims of Crime and Abuse of Power*, Festschrift in honour of Irene Melup, Bangkok, 2005;
- Walklate, S., *Handbook of Victims and Victimology*, Willan Publishing, 2007;
- Waller, I., *Crime Victims: Doing Justice to their Support and Protection*, HEUNU, 2003;
- Woods, J., „Searching for the Victim in the General Sociological Literature on Crime”, *International Review of Victimology*, 2006, 13(2);
- Wright, M., *Justice for Victims and Offenders*, Waterside Press, 1996.
- Намирам, че в България има необходимост от повишаване на капацитета на академичния състав и другите ангажирани организации и институции за по-пълна защита правата на жертвите и за ускоряване формирането на български специалисти в тази област. Само така ще са налични достатъчно доказателства за устойчивост на резултатите и дългосрочност на ползите от проекта.
- Допълнително, извършен бе кратък **преглед на дейността по изпълнение на Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления**, в сила от 1 януари 2007 г. При условията и по реда на този закон подпомагане от държавата могат да получат пострадали, претърпели имуществени и неимуществени вреди от престъпления, а финансова компенсация – пострадали, претърпели имуществени вреди. Обхватът на закона е обаче твърде тесен: подпомагане и финансова компенсация могат да получат лицата, когато са претърпели вреди от престъпленията: тероризъм; умишлено убийство; умишлена тежка телесна повреда; блудство и изнасилване, от които са настъпили тежки увреждания на здравето; трафик на хора; престъпления, извършени по поръчение или в изпълнение на решение на организирана престъпна група, както и групи тежки умишлени престъпления, от които като съставомерни последици са настъпили смърт или тежка телесна повреда. Необходимо условие е престъплението да е извършено преди 30 юни 2005 г.
- Законът (чл. 8) предвижда следните форми на подпомагане от държавата на пострадалите от престъпления: медицинска помощ при спешни състояния по реда на Закона за здравето; психологическа консултация и помощ; безплатна правна помощ и практическа по-

мощ. Голяма част от тези дейности държава е предоставила на неправителствени организации. Освен формите на подпомагане пострадалите от престъпления имат право на еднократна финансова компенсация при условията и по реда, предвидени в закона, които обаче са доста строги и рестриктивни. Съгласно чл. 12 финансовата компенсация се предоставя след влизане в сила на: осъдителната присъда, включително в случаите, когато делото е било разгледано в отсъствие на подсъдимия; прокурорския или съдебния акт, с който наказателното производство е било прекратено, с изключение на някои изрично предвидени в Наказателно-процесуалния кодекс случаи или на прокурорския или съдебния акт, с който наказателното производство е било спряно поради неразкриване на извършителя на престъплението. Финансовата компенсация се изразява в предоставяне от държавата на парична сума в размер от 250 до 5000 лв. и само когато тя се изплаща на наследници на починалото лице може да достигне до 10 000 лв. Има изрично предвидени случаи, в които компенсация не се изплаща.

Съгласно официална информация на Министерството на правосъдието, публикувана на сайта на Националния съвет за подпомагане и компенсация на пострадали при престъпления² – основен орган по изпълнение на закона, от 2007 г. до 2009 г. вкл. са подадени 260 молби за компенсация, като одобрените са едва 47. По тях са изплатени общо 121 740 лв. – в повечето случаи разходи за погребения или съдебни разноски. За 2010 г. официалната статистика не е оповестена, но съгласно информация от сайта, проведе-

ни са общо 5 заседания на Националния съвет за подпомагане и компенсация на пострадали при престъпления, на които са разгледани около 50 молби, от които 28 са получили отказ за компенсация, 15 са били удовлетворени и няколко подлежат на допълнително проучване.

Очевидно, законът обхваща изключително тесен сегмент от пострадалите лица. Поради това считам, че държавата следва да поеме ангажимент за по-широк кръг тежки престъпления. Освен това, предвидената и предоставяната компенсация е изключително малка, почти символична и по правило идва твърде късно. Ето защо смятам, че следва да се обсъдят евентуални промени в закона и в тази насока.

Като цяло и държавата, и обществото остават длъжници на жертвите на престъпления. Затова са нужни още много усилия – за популяризиране на закона, за обучение, за непосредствена подкрепа. Нека не бъдем безучастни свидетели.

Литература

1. Станков, Б., Виктимология, Варна, 2001.
2. Станков, Б., Криминология. Теоретични основи, ВСУ, 2005.
3. Hoyle, C. and R.Young, New Visions of Crime Victims, Hart Publishing, 2002.
4. Walklate, S., Handbook of Victims and Victimology, Willan Publishing, 2007. **ИИ**

² www.compensation.bg